

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 4 1992

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening
och Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Arkivarie Bengt Danielson, Lund,
redaktör

Högskolelektor Gert Jeppsson, Lund

Docent Sten Skansjö, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre, Lund

innehåll

	Sid.
Anders Ödman: Järnskatt och borglän, I	1
Klas Lithner: Brännvinsupploppet i Hököpinge	15
Per Lagerås: Markhistoria och kulturlandskap i Baldringe socken	19
<i>Aktuellt om antikvariskt</i>	
Natursten i byggnader	29
Historieåret 1993	31
<i>Omslagsbild</i>	
Pollen från Gråbo (<i>Artemisia vulgaris</i>)	

Järns katt och borglän, I

Presentation av ett påbörjat projekt rörande Nordskånes medeltid

Av Anders Ödman

Lunds Universitets Historiska Museum

I denna studie behandlas vissa nordskånska medeltidsborgars ekonomiska och strategiska betydelse i ljuset av de arkeologiska och skriftliga källornas vittnesbörd. I den här publicerade första delen av studien görs först en sammanfattning av problemläget och en utredning av vilka som var jordägare i de aktuella områdena. Därefter presenteras de arkeologiska undersökningarna av Skeinge borg, Vittsjö borg och Los borg. I en kommande andra del av studien utvecklar författaren närmare sina teorier om borgarnas betydelse för den medeltida järnproduktionen och uppbörderna av järns katt.

Ingress

År 1975 påbörjade jag ett arbete i östra Blekinge. Arbetet berörde den medeltida staden Lyckå och inbegrep restaureringsarbeten, arkeologiska undersökningar och en omfattande källforskning. Detta, mitt första större fältarbete, avslutades med en sammanfattande artikel i Blekingeboken år 1983.¹ Forskningsprocessen började med ett intresse för borgar och slutade med konstaterandet av att järnhandeln troligen var den viktigaste faktorn bakom borg- och stadsetableringen vid Lyckebyån.

År 1978 påbörjade jag ett arbete på Helgeandsholmen i Stockholm. Detta arbete avslutades år 1987 med boken Stockholms Tre Borgar, vilken skrevs bland annat utifrån mitt intresse för borgar. Även i detta fall visade det sig att den viktigaste faktorn för borgetableringar i Mälardalen var en kamp om kontrollen över järnhandeln.

År 1986 påbörjades arbetet med borgarna i Nordskåne och åter visade sig järnproduktionen kunna vara en av de viktigaste faktorerna bakom borgarnas uppkomst. Följande uppsats är en pre-

sentation av stommen i ett projekt, vilket syftar till att undersöka medeltidens näringar, administration, transportleder etc i norra Skåne. Inga delar i projektet har avslutats utan i de flesta fall endast påbörjats. Framställningen presenterar många teser, vilka vilar på en sprödd bevisning, men teserna kommer naturligtvis att prövas i ett framtida arbete.

Borgen som väcker frågor

I det medeltida Danmarks gränsland mot norr – djupt i den göingska urskogen – byggdes på 1100-talet en mäktig ringmursborg på en ö i Skcingesjön. Borgmuren, som är mer än en meter tjock och ursprungligen murad till fyra meters höjd, bildar en oktagon med 40–44 meters diameter. Byggnadshyttan vid borgen var verksam under samma tid som stenkyrkorna började uppföras i den omgivande skogsbygden. Kyrkorna var för sin tid praktfulla byggnader, men borgbygget var enastående. Ursprunget till denna märkliga borg är svårfunnet. Björn Wilhsson, som ledde de arkeologiska

Fig. 1. Borgen i Skeingesjön. Jan Anterski.

undersökningarna på platsen, 1949–50, menar att borgens byggmästare kom från Belgien och hade hämtat förebilden för befästningen från sin hemtrakt,² medan medeltidsforskaren Rickard Holmberg har en teori om att den tidigmedeltida ringmuren kring Lundagård var åttkantig och att detta var förebilden för Skeingeborgs planform.³ Båda var dock överens om att borgen hade byggts under 1100-talets första hälft.

Den första gången som borgen tangeras i det skrivna källmaterialet är när Lunds andra ärkebiskop, Eskil, omkring 1145 instiftade ett sacerdotalpребende bestående bland annat av ett halvt bol i Birkabyarge.⁴ Birkabyarge motsvarar dagens ortnamn Björkeberga, som är en by vid Skeingesjöns västra strand. På en ö i sjön kan man ännu se resterna av den medeltida ringmursborgen. I Lunds ärkestifts paltebok (ärkesätets jordebok) från omkring 1515 beskrivs Björkeberga län som omfattande hela Verums socken och vissa delar av Osby socken.⁵ Vilken omfattning länet har haft vid den tid då borgen byggdes, vet man inte, men möjligt är att de två socknarna Verum och Osby i sin helhet har ingått i länet. Borgen är anlagd i Verums socken i omedelbar anslutning till gränsen mot Osby. Björkeberga och länet tillhörde enligt källorna ärkebisko-

pen men måste, av någon, ha tillförts kyrkan genom en donation före den första källans omnämnande.

Detta är i stort sett vad man kan få fram ur det spröda källmaterialet om den borg, som i sen tid har kallats Skeingeborg, Skeviaborg eller Skevriaborg.⁶ Under senare år har ortnamnsforskningen ansett Skeingeborg vara det riktiga namnet, men vad borgen en gång kallats vet vi inte. En inte allt för vågad gissning är Björkeberga. Slutet *berga* är ett vanligt suffix för borgnamn såväl söder som norr om den gamla riksgränsen.

Med denna ingress i *Birkabyarge* kommer följande artikel att beskriva ett påbörjat arbete rörande norra Skånes medeltid. Den första frågan man har inför Skeingeborg är varför man byggde denna kapitalkrävande anläggning i en karg och relativt obrukbar skogsbygd. Har borgbygget sin grund i omlandets produktionspotential, eller är det en säkerhetspolitisk maktmanifestation? Tyder lokaliseringen på att Helgeån var en viktig transportled, eller är det en förbipasserande vägförbindelse som har avgjort borgens läge? Vem eller vilken grupp hade den lokala makten innan kyrkan fick länet?

Raden av frågor är lång, och ännu finns inga svar utan endast mer eller mindre

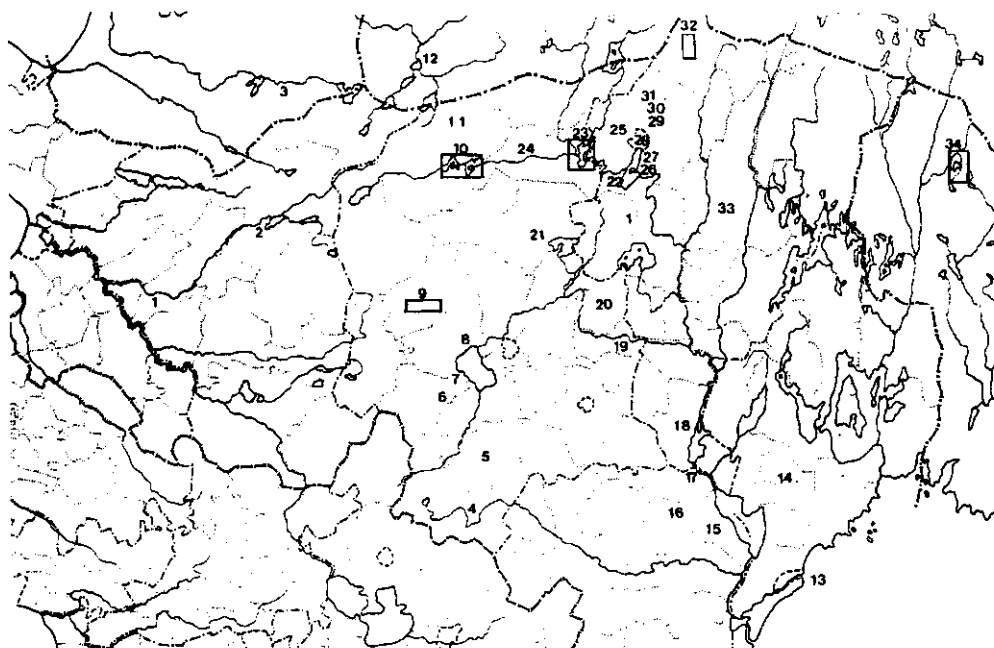

Fig. 2. De viktigare av de i texten nämnda lokalerna.

Björkeberga. 23. fig. 3.	Gumlösa. 19.	Markaryd. 12.	Sösådala. 5.
Dubbarp. 26.	Gunnånga. 29.	Matteröd. 6.	Ubbålt. 10. fig. 5.
Ebbarp. 27.	Håshult. 3.	Mjölkalånga. 7.	Verum. 24.
Emmaljunga. 11.	Holmö. 25.	Norra Sandby. 20.	Vigenstorp. 31.
Farstorp. 21.	Håglinge. 4.	Norra Åsum. 15.	Vittsjö. 10. fig. 5.
Finja. 8.	Hörja. 9. fig. 15.	Osby. 28.	Vå. 16.
Fjålkinge. 14.	Hörneborg. 34. fig. 9.	Rålskog. 30.	Åhus. 13.
Fårlöv. 18.	Lillö. 17.	Sibbatorp(-arp). 22.	Örkelljunga. 2.
Glimåkra. 33.	Losborg. 32. fig. 7.	Skeinge. 23. fig. 3.	Östra Ljungby. 1.

sannolika teser. Upptäcktsresan genom det medeltida Göttinge har bara börjat.

Vem ågde vad, när och varför?

Vilka människor och vilka maktgrupper var intresserade av norra Skåne under tidig medeltid? Svaret på denna fråga kan kanske också ge svaret på varför de var intresserade av att kontrollera skogsbygden. Det samtida och senare källmaterialet ger vissa inblickar. Inblickarna är få och spridda, men vissa tendenser går möjligen att skönja.

I perioden 1060–1073 donerade Harald Heins hustru Margarete 50 gårdar i Göttinge

till domkyrkan i Roskilde.⁷ Gårdarna låg alla i Mjölkalånga län och i Sösådala i Norra Mellby socken.⁸

År 1085 donerade Knut den Helige ett bol i Sandby (Göttinge) till domkyrkan i Lund.⁹

I den efterreformatiska jordeboken från Dalby kloster från 1530 visar det sig att 15 gårdar i Göttinge, framförallt i Farstorp, Matteröds och Håglinge socknar, tillhör klostret.¹⁰ Möjligen har gårdarna donerats till klostret redan på 1080-talet.¹¹

Tommarps spetålskehuss hade ett större gårdsinnehav (hospitalsgods) i byarna Rålskog, Gunåga, Osby, Vigenstorp och

Ebbarp i Osby socken.¹² Donationen av detta gårdsinnehav menar medeltidsforskaren Curt Wallin ha skett under Valdemar I (1157–82).¹³ Ett par senare donationer till domkyrkan av gårdar och ägor i Osby socken berör byarna Sibbartorp¹⁴ samt Dubbarp.¹⁵

Det mesta av kyrkogodset saknar naturligtvis »åtkomsthandlingar», men kyrkan har med största sannolikhet fått godset som donationer. Häglinge län, Hörja län, Finja län, Sösdala län, Mjölkalånga län etc. är exempel på större områden, vilka vid något tillfälle har donerats till kyrkan.

Detta är endast ett axplock bland donationerna av göingegods, men man får ett intryck av att stora godsenheter inom Göinge kan ha varit sammanhållna under tidig medeltid och att de i vissa fall har donerats till kyrkor och kloster av samhällets högsta skikt. Harald Hein och hans hustru Margareta tillhörde det gamla jylländska kungahuset, medan Valdemar I var uppfostrad tillsammans med Absalon och dennes broder Esbern Snare i Hvidarnas urhem Fjenneslev på Själland. Ytterligare en Hvideättling, Peder Ebbesen, skymtas i domkyrkans donationsskara, då han så sent som omkring år 1211 gav en gård i Farstorps socken.¹⁶

Hur och när högadeln kom i besittning av de stora områdena i Nordskåne är osäkert. En oförvägen hypotes, vilken torde vara omöjlig att föra i bevis, har presenterats av Christer Olofsson i Göinge hembygdsförenings årsbok 1964.¹⁷ Enligt denna hypotes skulle Göinge (Gutisbo) och Åsbohäraderna ha hört samman med de övriga bo-enheterna, Albo, Sunnerbo, Östbo och Västbo i det nuvarande Småland fram till 900-talet. Harald Blåtand skulle då ha ockuperat det nuvarande

Skåne, så att Göinge, Norra- och Södra Åsbo kom att brytas ut ur bo-enheten och tillföras Danmark. Från Jellingätten skulle sedan markinnehavet ha överförts till Hvideätten, men som sagt var är denna hypotes ytterst svår att föra i bevis.

En av de mera kända Hvidarna, ärkebiskop Absalon, gav en rik donation i denna avlägsna del av Danmark, då han år 1197 skänkte delar av Tvååker socken i Halland till Sorö kloster och i sin donationshandling angav vad gåvans rikedom bestod i. Han skriver att klostret genom denna donation fick tillgång till salt kokt ur havsvattnet, virke ur skogarna samt en järnmölla belägen i socknen.¹⁸ Denna specificering av tillgångarna kan vara en ledtråd till det intresse för godsinnahav, som det högsta skiktet inom den danska tidigmedeltida aristokratin har haft i Göinge och häraderna däromkring.

Norra Skåne skiljer sig, som bekant, i hög grad från landskapet i övrigt. Inte enbart i fråga om topografi och näringar men också i en rad politiskt historiska och konsthistoriska egenheter, vilka man inte tycker passar in i denna glest befolkade trakt. En märklighet kan borgen i Björkeberga län sägas utgöra. Varför byggde man denna väldiga borg i detta magra landskap, där man inte någonsin kunnat odla säd nog för eget behov. En annan märklighet är att Gumlösa kyrka byggdes som Danmarks första tegelkyrka i denna yttersta nord och dessutom att ärkebiskop Absalon från Lund, biskop Stenar från Växjö samt ärkebiskop Erik Ivarsson från Nidaros bevistade kyrkans invigning den 26 oktober 1192.

Dessa manifestationer i form av byggnader och donationer har sin förutsättning i ett godsinnahav, vilket bör ha haft sin grund i ett vinst- och kontrollintresse. I ett försök att finna räntans art i detta

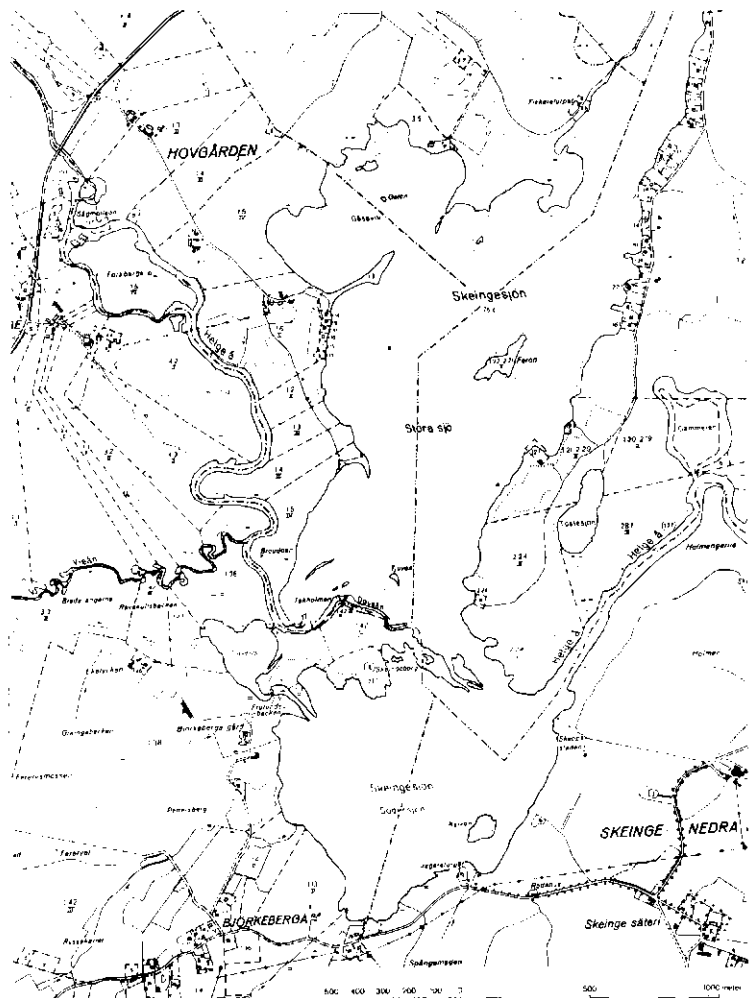

Fig. 3. Skeingeborg ligger på Borgön i Skeingesjön. Den i texten omtalade bron över Helgeån mot Hovgården har haft sitt norra landfäste mot Brouddens södra spets. En vägbank leder över sankmarkerna mot Björkeberga. Ekonomiska kartbladen 4D0g samt 3D9g.

skogsland, har jag funnit det lämpligt att som första fältundersökningsåtgärd undersöka knutpunkterna i ränneflödet-borgarna samt deras omland.

Skeingeborg

Traktens äldsta och största borg – Skeingeborg – har undersökts vid flera tillfällen.

År 1948 gjorde dåvarande landsantikvarien Harald Olsson en mindre provundersökning. Åren därefter, 1949–50, befriades borgen från sina rasmassor, och murarna restaurerades.¹⁹ En mindre undersökning bekostades år 1981 av Västra Göinges hembygdsförening,²⁰ och år 1977 utfördes en kartering av borgen genom Riksantikvarieämbetets försorg.²¹

Resultatet av dessa undersökningar var att man tydligt kunde se borgens form – en oktagonal ringmursborg med cirka 45 meters diameter – samt att den endast haft en metersbred ingångsport. Av de tillhuggna hörnkedjorna, vilka låg kvar i rasmassorna till sin fulla höjd, kan man dra slutsatsen att muren varit fem meter hög. Inga rester av byggnader påträffades inom muren. De påträffade mynten kunde dateras till 11–1200-talet.

År 1988 utförde jag tillsammans med kolleger i facket och amatörer från Wittsjö hembygdsförening en förnyad undersökning av borgen. Målet var att skapa ett korrekt uppmättningsmaterial,²² att få en uppfattning av hur borggården varit uppdelad i funktionella enheter samt att undersöka borgens omland och de omgivande vattnen.²³ Trots en mängd provschakt över hela Borgön kunde inga medeltida lager påträffas utanför ringmursborgen.²⁴ Inom ringmuren påträffades egentliga avsatta lager endast i borggårdens nordöstra del, intill muren. Stora mängder djurben och fet humus påträffades här, medan resten av borggården bestod av mager pinnmo. Vid undersökningen av en stenansamling, som låg centralt innanför ringmuren, kunde man se att en stenbyggd källare hade funnits på platsen. Däremot fanns det inga rester av det över källaren liggande huset, förutom ett svårtolkat system av syllstenar. Inga spår av husets byggnadsmaterial, vilket måste ha varit trä, gick att finna. Inget kol och inga träfibrer fanns kvar – har man möjligen flyttat hela huset? Ringmuren var omsorgsfullt nedriven till en nivå, som gjorde att rasmassorna hindrade ytterligare rivning. Den påträffade källaren var fylld med stora stenar. Borgen verkar inte ha använts som stenbrott, vilket ofta är fallet med

övergivna stenbyggnader. De åtta tillhuggna hörnstenskedjorna, som fanns kvar i sin fulla höjd bland rasmassorna, borde delvis ha saknats, om man hämtat sten på platsen. Borgen har inte bränts och kanske heller inte stormats, eftersom inget kol och inga arborstspilspetsar har påträffats. Detta är annars allmänt vid stormade medeltidsborgar. Myntfynden daterar borgen till 11–1200-talet, men tidpunkten för borgens övergivande är okänd. I palteboken, vilken är från cirka 1515, kan man läsa att borgen vid denna tidpunkt var bevuxen med »skön skog» och följaktligen bör ha stått övergiven en längre tid.²⁵

Sommaren 1988 undersöktes även vattnet runt borgen av dykare. Inga submarina lämningar kunde påträffas i området runt Borgön, men vid Helgeåns utlopp i Skeingesjön, norr om borgen, fanns en stor mängd pålar nedslagna i åbotten. Vid denna plats har en bro funnits in på 1700-talet. Bron förband Björkeberga gård med byn Hovgården norr om ån. Vissa lokalhistoriker har hävdade att bron enbart har haft en funktion under 17–1800-tal, men vid den marin-arknologiska undersökningen påträffades en medeltida hästsکو i bottenlammet. Denna hästsکو kan stödja mitt antagande om att bron har varit en medeltida förbindelse mellan borgen och Hovgården. Dendrokronologiska prover är tagna men fler behövs för att få en datering av bron som troligen kan dateras till allt ifrån 1100-tal till 1800-talet.

Namnet Hovgården ger osökt associationer. Vid andra borgar finns i vissa fall en närbelägen gård med just detta namn med den ursprungliga betydelsen *huvudgården*. Gården kan då ha utgjort den agrara produktionsenhet, som har behövts för borgens försörjning. Som en

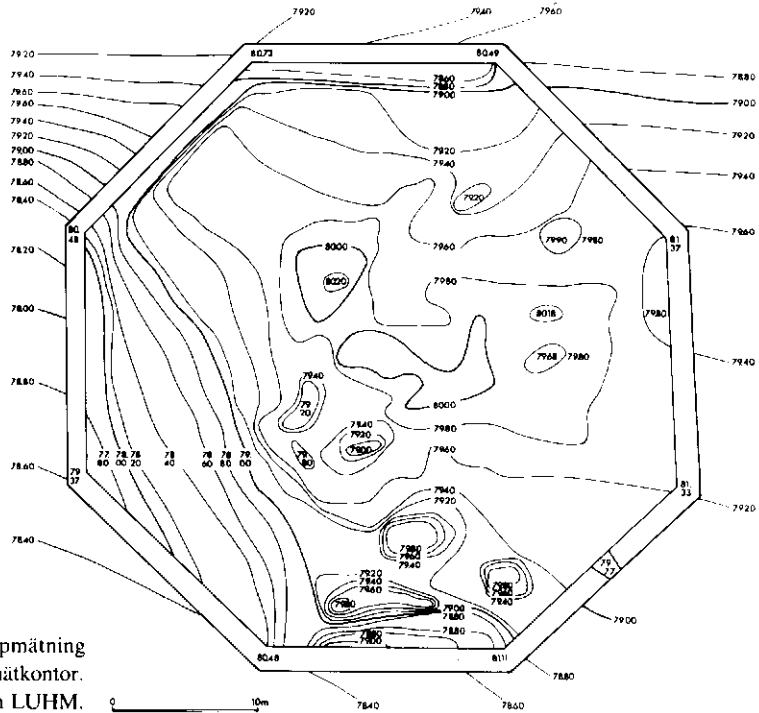

Fig. 4. Skeinge borg. Uppmätning Håssleholms kommuns mätkontor. Renritning Tina Borstam LUHM.

tes, i väntan på ytterligare undersökningar, kan man hävda att Hovgården varit borgens försörjningsgård. En fysisk förbindelse mellan borg och gård finns i en vägbank över sankmarkerna och i den troligen medeltida bron över Helge å. En analog förbindelse mellan platsnamnet Hovgård och borg kan man dessutom finna vid ett antal andra borgar. Det närmaste exemplet är ärkebiskopsborgen på Ivö, som har en huvudgård, ännu med namnet Hovgården, vilken har försörjt borgmanskäpet med foder och föda. I förbigående kan nämnas att även vid Lillö borg, vid Kristianstad, utgör en fåra av Helgeån, just som i Skeinge, ett hinder mellan borg och ladugård. Ett hinder som har överbryggats av en bro.

Mot tanken på att Hovgården skulle ha varit borgens försörjningsgård talar avståndet till borgen. Man vill hellre tänka

sig försörjningsgården på ett mindre avstånd, och den enda tänkbara platsen blir då nuvarande Björkeberga gård. Vid en undersökning år 1989 togs en del schakt upp i anslutning till platsen för 1700-talets herrgård, väster om nuvarande mangårdsbyggnaden.²⁶ Vid undersökningen påträffades två medeltida keramikskärvor och järnslag. Kulturlagret var tunt, och inga byggnadslämningar påträffades. Ingenting utesluter dock att detta har varit platsen för borgens ekonomidel.

Man har alltid antagit att borgen byggdes av Eskil under 1100-talets första hälft men på mycket lösa grunder. I Danmark i övrigt har man hittills förgäves sökt efter borgar, som skulle förbinda den vikingatida borgbyggnadstraditionen med den medeltida. Det visar sig att först med Hvidarna, under 1100-talets senare hälft,

började kung, biskop och enstaka stormän att bygga egentliga borgar.²⁷ Skulle Eskil ha byggt borgen, vore det ytterligt märkligt i en tid, då ingen annan bygger ringmursborgar. Myntfynden stödjer en datering till 1100-talets senare hälft och inte tidigare. Vid den senaste undersökningen kunde vi tydligt se att kulturlagret låg ovanpå byggnadslagret, och i kulturlagret påträffades ett mynt, vilket varpräglat i Lund av kung Abel (1250–52). Detta är det enda mynt i borgen som är stratigrafiskt relaterat. Övriga påträffade mynt har ingen stratigrafisk angivelse och är funna i fyllnadslager.

Av allmän borgkunskap och myntens datering kan man dra den slutsatsen att borgen har byggts av någon senare läns-herre än Eskil. Det bör ha varit en borgbyggande biskop, och den man då först tänker på är Absalon. Denne Hvide hade stora problem med den skånska stormannagruppen. Han påbörjade bygget av en borg i Sövdesjön – Sigostha – men den upproriska almogen reste sig år 1180 och rev vad som fanns på platsen.²⁸ År 1167 påbörjade han uppförandet av Havn, ringmursborgen i Köpenhamn samtidigt som hans broder Esbern Snare byggde ringmuren kring Kalundborg. Den troligaste byggherren är följaktligen Absalon, men varför borgen är åttakantig vet vi ännu inte. Åttakantiga byggnader fanns i Absalons tid, men mer undersökningar behövs, innan man kan finna paralleller och utvecklingslinjer.

Vittsjöborg

Under två korta sommarundersökningar, 1987 och 1988, har jag tillsammans med ett antal amatörarkeologer från Wittsjö hembygdsförening och kolleger undersökt Vittsjöborg. Den första undersök-

ningen som gjordes av borgkullarna skedde på ett initiativ av dåvarande Vittsjö kommun och utfördes av C. A. Mildner år 1968.²⁹ Vid Mildners undersökning framkom med all tydlighet att borgens uppförande inte hade den minsta anknytning till sitt sentida namn, *Snapphaneborgen* – vilket den envisa lokal traditionen alltid hävdade – utan med säkerhet var en medeltida borg.

Vid mina undersökningar framkom ytterligare belegg för borgens medeltida genesis. Myntfynden var rikliga, och 21 mynt visar att borgen har haft sin huvudsakliga existens under Magnus Erikssons regeringsperiod som skånsk konung 1332–1360. Ett mynt faller utanför denna ram, det ärpräglat i Lund under Christoffer II (1319–1326).

Borganläggningen karterades av mätkontoret vid Hässleholms kommun, och planritningen visar tydligt borgområdets ursprungliga disposition. Längst ut på det smala näset mellan Pickelsjön och Mellomsjön, drygt en kilometer nordväst om Vittsjö kyrka, har resten av en åskägla genomgrävts med ett schakt. Massorna från grävningen har lagts öster om schaktet, så att det har bildats en lägre kulle i väster och en högre kulle i öster. Runt de båda kullarna har en vallgrav anlagts, och vid anläggandet av ett par dammar, längre in på näset, har man fått grusmassor för uppförandet av en yttre förborgsvall. Vallar och gravar har ursprungligen varit stenskodda, men platsen har omkring år 1800 fungerat som stenbrott för kyrkbyns folk, varför den mesta stenen är avlägsnad. Denna typ av borg kallas internationellt för »motte and bailey», där den förhöjda kullen varit platsen för ett torn och den lägre kullen platsen för borgherrens bostad. Motte är franska och betyder kulle medan bailey är engelska och be-

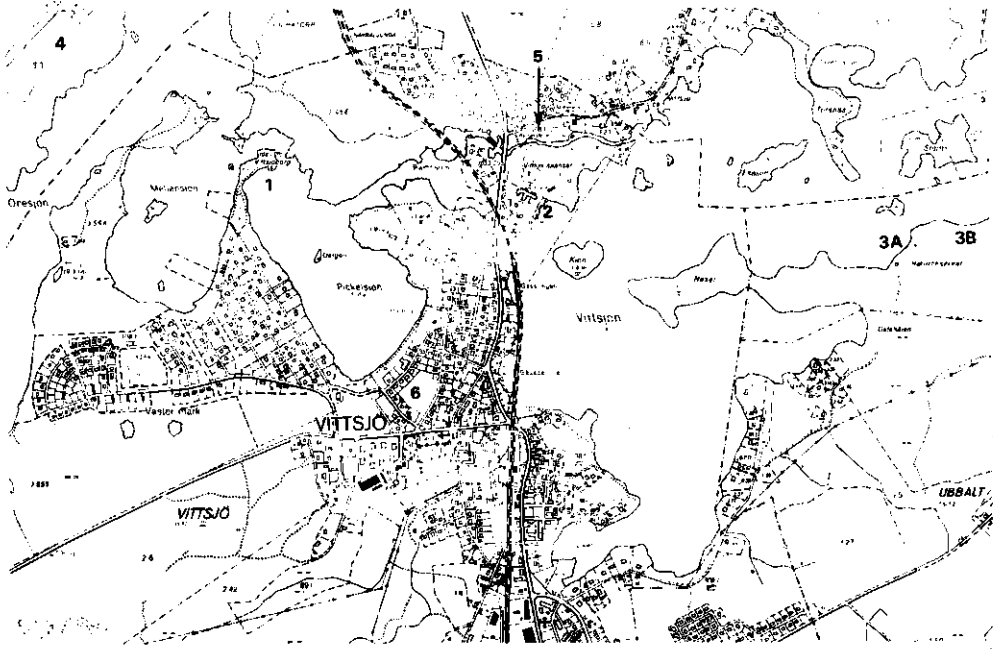

Fig. 5. Vitsjö med de i artikeln nämnda lokalerna i byns närhet. 1. Vitsjöborg. 2. Järnproduktionsplats vid Vitsjö skans. 3A. Mindre produktionsplatsen i Ubbalt. 3B. Större produktionsplatsen i Ubbalt. 4. Oretorp. 5. Järnproduktionsplats tillhörig Havraljunga by. 6. Persa håla. Ekonomiskt kartblad 3D9d. Skala: se fig. 3.

tyder borggård. Borgtypen har sin upprinnelse vid den franska kanalkusten, där den uppfördes som feodaltherrarnas skydd mot vikingarnas härjningar. De sista borgarna av denna typ byggdes fortfarande här i Skandinavien under sen medeltid. Termen »motte and bailey» kan ifrågasättas vad gäller beskrivningen av skandinaviska borgar och används i denna artikel endast som ett samlande begrepp utan djupare innebörd.

I det arkivaliska källmaterialet finner man inga uppgifter, som är samtida med borgens funktionstid, utan endast sentida nedslag av tvivelaktigt värde angående förekomsten av drakar och liknande.³⁰

Den arkeologiska undersökningen började på den lägre kullen, där resterna av ett hus påträffades. Huset har legat på ett antal sylvstenar, och med hjälp av dem

kan man uppskatta måtten till 5×10 meter. Det kan ha varit disponerat som en parstuga med ett spisarrangemang mitt i huset mot den norra långväggen. Fynden inom byggnaden var sparsamma, en sporre, en ljushållare, ett halster och ytterligare ett antal järnföremål. Det påträffades däremot ingen brukskeramik och inget glas. Det enda keramikfynd som gjordes var en skärva från ett litet salvekrus av stengods.³¹ Ett brandlager visade att huset hade brunnit, detta troligen i samband med att borgen hade stormats, eftersom en mängd armborstpilspetsar påträffades i brandlagret. Vid undersökningen av den högre kullen antog man att det skulle finnas rester av ett trätorn och inte mycket annat. Så brukade det i regel se ut på andra motte-kullar. Även här påträffades ett brandlager med

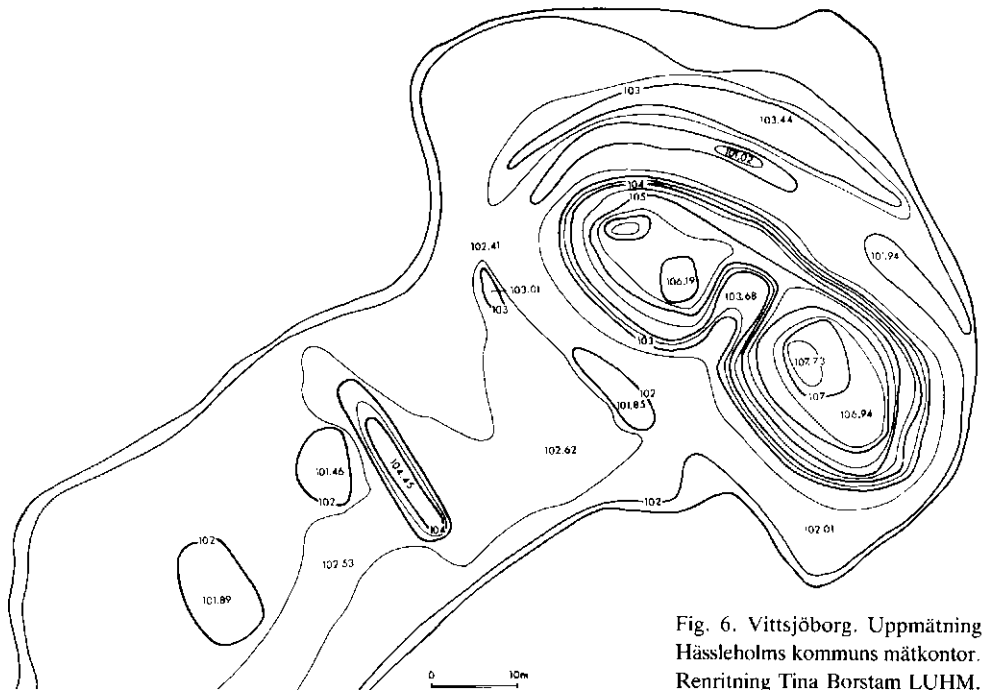

Fig. 6. Vittsjöborg. Uppmätning Hässleholms kommuns mätkontor. Renritning Tina Borstam LUHM.

armborstpilspetsar men inget som direkt gick att tolka som resterna av ett torn. Däremot påträffades verkstadslämningar i form av mycket smidesslagg och slipstenar av tegel. Även vid grannborgen i väster, Örkelljunga borg, finns verkstadslämningar inom borgområdet. Denna borg är inte utgrävd, men i borgbackens sluttningar finner man slagg från blåstergagnar. Huruvida dessa var samtida med borgen eller ej, vet vi emellertid inte.

Vid undersökningen av vattnet runt Vittsjöborg påträffades ytterligare slagg, som hade kastats ut från stranden. Vad som mer upptäcktes vid den marinarknologiska undersökningen var att borgen omgavs med täta pallisader av träpålar. Pålar, vilka ibland stod tre i bredd, hade fallit och låg nu på botten. Detta har varit borgens yttre skyddsgördel mot anfallande båtar, och liknande pålgördlar

finns belagda även vid andra borgar i trakten.³² När dykarna undersökte botten av Pickelsjön öster om förborgen, påträffades en brygga av trä, vilken slutade vid en stenkista cirka 30 meter från stranden. Tidigare forskning har ibland nedvärderat den skånska insjöfrakts betydelse,³³ men denna brygga har troligen inte byggts för någon enstaka oka utan varit dimensionerad för ett större antal båtar.

Under brandresterna efter huset på den lägre kullen påträffades den nedersta delen av två schaktugnar för järntillverkning, vilka måste vara äldre än borgen. Några stolphål under borgens kulturlager tyder på en verksamhet före den myntdaterade perioden. Dendrokronologiska dateringar av arbetat virke från vattnen utanför borgen ger osäkra dateringar till 1200-talets första halvdel.³⁴ Dessa da-

teringar är mycket osäkra, men samman- tagna med järnugnarna och stolphälen kan de vara vittnesbörd om att en verk- samhet fanns på platsen redan under 1200-talet.

Losborg

Den östligaste av de större borgarna i norra Göttinge är Losborg, som benämnes Seffrekullen på den ekonomiska kartan. Denna borg är en motte and bailey- anläggning just som Vittsjöborg men avsevärt bättre bevarad. I Vittsjö har borgen förstörts genom stenplundring, men i Loshult står de två kullarna kvar med skärpa. Ett något misspyrdande inslag utgör dock *Södra stambanan* vilken passerar över den lägre kullen. Under- sökningen av denna borg gjordes 1986 i samarbete med Loshults hembygdsfö- rening och arkeolog Lars Lundberg.³⁵ Uppmätningen av borgen visade att den var, i stort sett, identisk med Vittsjöborg. Fler likheter visade sig. Borgen var bränd, och armborstspilspetsarna i brand- lagret tyder på att en stormning har lett till branden. Järnslagg påträffades, om inte i så stora mängder som vid Vittsjö- borg så ändå så mycket att man kan se att järn har bearbetats, vilket också ett stycke ämnesjärn visar.³⁶ Huruvida det har varit ett torn på den högre kullen går inte att se i de begränsade schakt som togs upp, men säkert är att det har stått en byggnad vid topplatåns norra brant. På den lägre kullen påträffades ugn- rester, verktyg, ett ben till en bronsgryta etc, men liksom vid Vittsjöborg och Ske- ingeborg fanns ingen keramik och inget glas. Slutligen fanns det även en likhet i myntdateringarna. Även här var det tidiga 1300-talets lundapräglingar domi- nerande (5 mynt), men ett mynt från

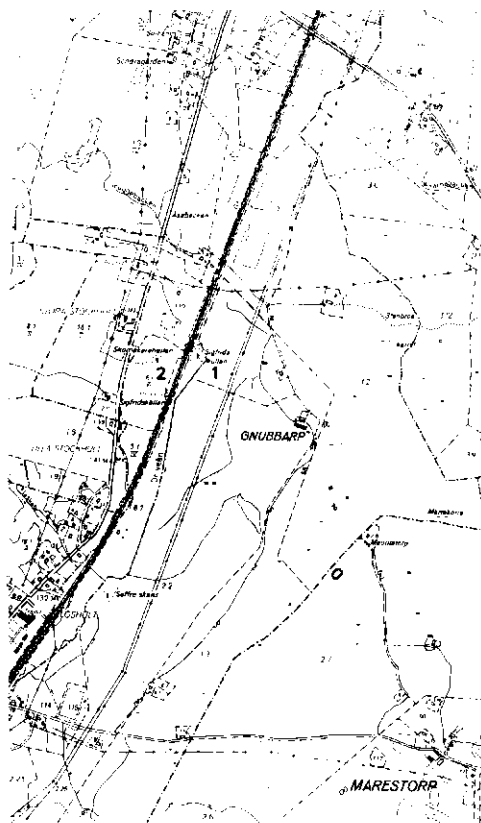

Fig. 7. Losborg eller »Seffrekullen» (1) ligger intill stambanan 1,5 km söder om Loshult. Cirka 150 meter väster om borgen finns ytterligare en befäst anläggning, »Skomakarehällan» (2), och 1 km söderut finner man »Seffre skans» vilken ännu inte är närmare undersökt. Ekonomiska kartan 2D2j. Skala: se fig. 3.

1400-talet står de vackra numismatiska ramar, som finns i Vittsjöborg. Losborgs läge har emellertid gjort att platsen har varit attraktiv som bevakningsplats invid den förbilöpande landsvägen mot Sverige även under senare tider. En vallanläggning – markerad »Skomakarehällan» på den ekonomiska kartan – som ligger invid den gamla vägen endast cirka 200 meter väster om Losborg, visar på platsens tradition som kontrollpunkt.³⁷ En strids-

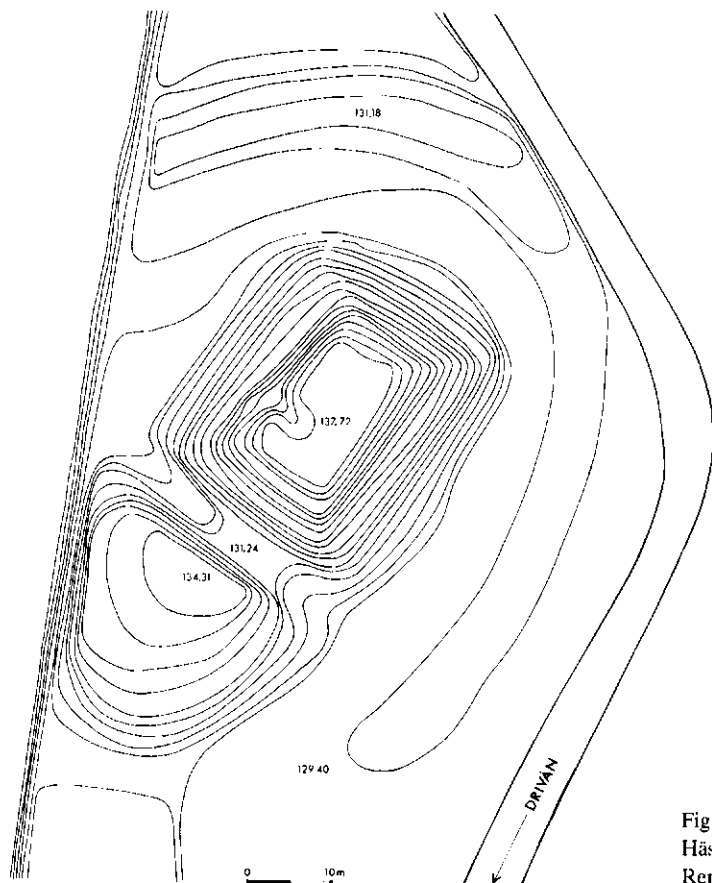

Fig. 8. Losborg. Uppmätning
Hässleholms kommuns mätkontor.
Renritning Tina Borstam LUHM.

nya från 1400-talet har hittats i muddermassor från Drivån cirka en kilometer söder om borgen,³⁸ och ett par kilometer från borgen har man funnit Sveriges äldsta bössa – Loshultskanonen – också den från 1400-talet.³⁹

Vägen och gränspassagen har gjort att

kontrollpunkten har varit viktig. Handel och härar har efterlämnat spår från alla tider, men Losborgs uppförande och raserings överensstämmer troligen med Magnus Erikssons ockupation av Skåne år 1332 och Valdemar Atterdags återockupation år 1360.

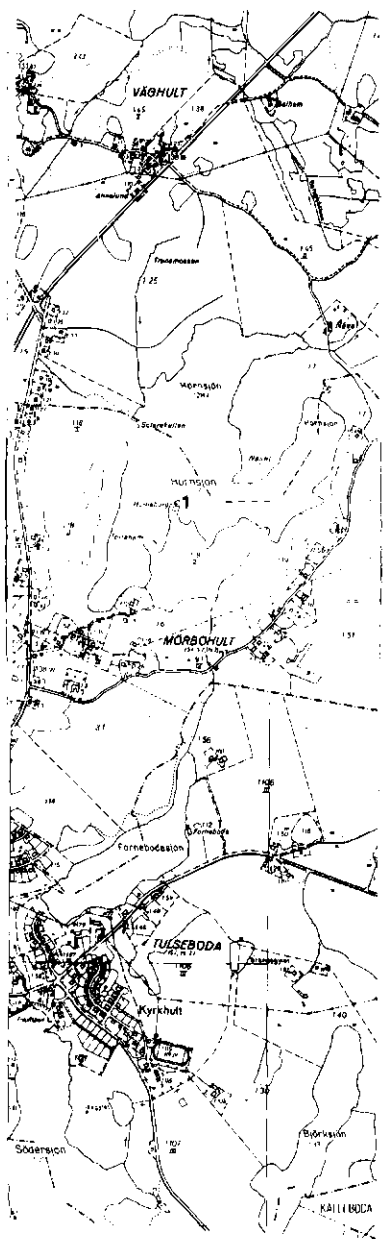

Fig. 9. Hörneborgs läge (1) är mycket isolerat och defensivt. Ingen bygd och inga färdleder synes ha funnits i borgens närhet. Ekonomiska kartan 3E9f samt 4E0f. Skala: se fig. 3.

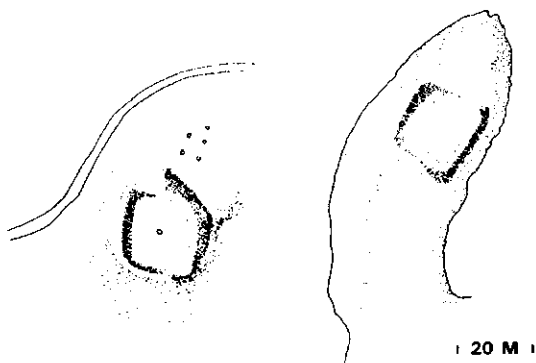

Fig. 10. Likheten i mått och form mellan Hörneborg på sitt näs och skansanläggningen vid vägen i Loshult är slående. Norr om Loshultsskansan finns ett system av stenar, vilka kan ha burit en byggnad. Hörneborg efter Odencrans 1952. Loshultsskansan uppmätt av Hassleholms kommuns mätkontor. Skisser av författaren.

Noter

¹ Anders Ödman. Ett stadssamhälles uppkomst och fall. Blekingeboken 1983, s. 137 ff.

² B. Wilhsson. Skeviaborg – en medeltida skånsk befästning. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1950. Sid. 48 ff.

³ Rikard Holmberg. Om Lunds murar och vallar. Ale 1/1970 s. 10 ff.

⁴ Lunds Arkestifts Urkundsbok I. Sid. 61. Utg. Lauritz Weibull. Lund 1900–1939.

⁵ Palteboken, i Jordeböcker över ärkesätets gods vid medeltidens slut. Utg. Gösta Johannesson. Lund 1953. Sid 306.

⁶ Göran Hallberg. Om ortnamnet Skeingeberg. Ale 1/88 s. 23 ff.

⁷ A. Otto. Liber daticus Roskildensis. Kvn 1933. Sid 38. Åsikterna om vem denna Margareta var är skilda. Erik Cinthio och Torsten Karlsson grundar sig på C. A. Christensens artikel i Historisk tidskrift, Bind 80 (Roskildekirkens jordegods för 1200) där han hävdar att Margareta är Harald Heins hustru. Jarl Gallen (Vem var Ulf jarl, Sven Estridsens far? Scandia 58:1 1992) hävdar däremot att Margareta var identisk med Estrid, Svends moder.

⁸ Torsten Karlsson. Roskilde domkapitel och Göinge. V. Göinge hembygdsfören. årsskrift XIII 1965. Sid. 11 f.

⁹ Gåvobrevet 1085. Red. Sten Skansjö & Hans Sundstöm. Lund 1988.

- ¹⁰ Dalby klostrets intäktsbok. Red. Knut Knutsson. Lund 1983.
- ¹¹ Erik Cinthio. Stiftare och donatorer. Studier i kyrklig konst och arkitektur tillägnade Evald Gustafsson. Stockholm 1992.
- ¹² Curt Wallin. Tommarps urkundsbok V, sid. 5 f. Malmö 1988.
- ¹³ Curt Wallin. Tommarps urkundsbok V, sid. 21. X, sid. 230 ff. Malmö 1988.
- ¹⁴ C. Weeke. Lunde domkapitels gaveböger og necrologium. Sid. 229, 215. Kvn 1884.
- ¹⁵ Se föreg. not s. 156.
- ¹⁶ Se föreg. not s. 27.
- ¹⁷ Christer Olofson. A Gutisbo in Sandby. Göinge hembygdsförenings årsbok 1964.
- ¹⁸ Sorö klostrets gavebog (Scriptores Rerum Danicum) Bo Strömberg. Boplatser och järnhantering i Halland under äldre järnålder. RAÅ 1991. Sid. 15 ff.
- ¹⁹ Not 2.
- ²⁰ Eva Hebyr. Rapport. Kristianstads läns museum 28/10 1983.
- ²¹ Robert B. Nagmér. Rapport. Riksantikvarieämbetet UV 1981: 10.
- ²² Denna del av undersökningen utfördes med geodimeter av mätingenjörer från Hässleholms kommuns mätkontor.
- ²³ Denna del av undersökningen utfördes av marin- arkeologer från sammanslutningen Opera Marina.
- ²⁴ Lämningar från en omfattande bosättning under mesolitisk och neolitisk tid påträffades över hela ön. En redogörelse för det förhistoriska materialet har gjorts i en seminarieuppsats av Claes Wahlöö. Arkeologiska institutionen, Lund IIT 1965.
- ²⁵ Not 5. Sid. 310.
- ²⁶ Lantmäterikontoret, Kristianstad. Verum akt 3. Björkeberga. Ägodelning 1741.
- ²⁷ Rikke-Agnete Olsen. Borge i Danmark. Sid. 24 ff. Herning 1986.
- ²⁸ Pär Axel Olsson. Skånska herreborgar. Sid. 214. Lund 1922.
- ²⁹ C. A. Mildner. Vittsjöborg – Ett medeltida träfäste. Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1972.
- ³⁰ John Tuneld. Prästrelationerna 1690–93. Sid. 173. Lund 1960.
- ³¹ Samtliga fynd förvaras på Lunds Universitets Historiska Museum under Accessionsnummer LUHM 30205.
- ³² Oskar Lidén. Skararps hus. Ett nyupptäckt medeltidsfäste i Sunnerbo. Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok. Växjö 1932.
- ³³ Berta Stjernquist. Om göingebygdens bronsålder. Skånes naturskyddsförenings årsskrift. Lund 1963.
- ³⁴ Proven är utförda av Thomas Bartholin. Scandinavian dendrodating. Prov nr 66612, 66614 och 66615.
- ³⁵ Lars Lundberg publicerade grävningresultatet som en trebetygsuppsats, Losborg – borgen på Seffrekullen, i medeltidsarkeologi vid Lunds universitet HT 1988.
- ³⁶ LUHM 30204.
- ³⁷ Vallanläggningen utgör en fyrkant med cirka 20 meters sida. Trots arkeologiska undersökningar har ingen datering kunnat göras. Likheten är stor med grannborgen i öster, Hörneborg (Kyrkhult sn. i Blekinge), 32 km VSV om Losborg. Hörneborg anses vara medeltida (se R. Odencrants. Hörneborg. Blekingeboken 1952.), och vid ett besök vid Seffre skans under sommaren 1992 menade de danska borgforskarna Rikke-Agnete Olsen och Hans Stiesdal att vallanläggningen uppvisar stora likheter med vissa danska medeltida borgar.
- ³⁸ En identisk yxa har påträffats i Glimmingehus vallgrav (SHM 22028:90) och ytterligare en identisk yxa från Kristianstadtrakten finns på Historiska Museet i Lund (LUHM 24943). Loshultsyxan är i privat ägo.
- ³⁹ (SHM 2891).

Brännvinsupploppet i Hököpinge

Av Klas Lithner

V. Rönnholmsv. 34 A, 217 41 Malmö

Här följer en tidsbild från skånska landsbygden under husbehovsbränningens dagar. Författaren är f.d. länsåklagare i Blekinge och Kronobergs län.

Såvitt jag vet, har i historisk tid bara två svenska åklagare blivit dödade i tjänsten. Det var länsmannen i Alfta distrikt Albert Gawell 1892 och stadsfiskalen i Nyköping Harald Cederbaum 1936. Nu har jag emellertid stött på ett fall, där en f.d. åklagare blev dödad i tjänsten under utförande av ett annat statligt uppdrag. I dåvarande landskanslisten Otto Lindbergs värdefulla matrikel Landsstaten i Malmöhus län och Kristianstads län 1719–1917 (1919, s. 171) fann jag nämligen bland länsmännen i Skytts härads västra distrikt följande intressanta biografi:

Niklas Borgqvist, f. omkring år 1747; gårds-skrivare; slottsvaktmästare i Malmö 1774 ^{16/6}; avsatt från denna befattning för bristande tillsyn å fångarna; brännerivaktmästare; krl. 1782 ^{17/1}; avsked 1787 ^{28/2}; därefter gästgivare i Vällinge; förekommer sedermera såsom exekutionsförvaltare och lotterikollektör i Malmö; ch. sig. ombudsman; död till följd av misshandel 1800 ^{29/12}.

Sistnämnda dag begav sig B. i egenskap av bränneriuppsyningsman till Hököpinge för att med biträde av en husarpatrull därstädes verkställa beslag å en del bränneriredskap. Ankommen till Hököpinge, blev han överfallen och misshandlad med den påföljd, att han dog på stället. Vid samma tillfälle blev jämväl en husar svårt sårad. För dessa våldsbragder blevo sju personer, däribland en nämndeman, häktade.

Såsom redan under krl. O. Ahlström anförts, blev denne, som bodde i Hököpinge, avsatt sedan målet mot de häktade slutbehandlats.

K. m:t tillade Borgqvists änka och barn pension »såsom ett vedermåle av det nådiga avseende, k. m:t hade å deras efterlämnade, som redeligen sina plikter uppfyllde».

Av uppgifter om den berömda Vellinge gästgivaregårds historia framgår vidare, att Borgqvist ägde denna 1782–88, en kombination med länsmanstjänsten, som självklart kan ha medfört besvärliga jävs-situationer. Vad nu beträffar Borgqvists död, fanns det vid denna tid ingen daglig tidning i Malmö. Tidningen Nytt och Gammalt i Lund (f.d. Lunds Weckoblad) innehöll däremot den 7/1 1801 under rubriken Dödsfall följande notis »Chartae sigillatacombudsmannen och exekutionsförvaltaren Nils Borgqvist dog den 29 dec. kl. 5 eftermiddagen i sitt 53 år på herr Handelsmannen Bagers lantegendom Petersburg en half mil från Malmö». Eftersom det givetvis inte fanns någon läkare i Hököpinge, som ligger cirka 13 km söder om Malmö, förefaller det troligt, att man sökt föra den svårt skadade Borgqvist till läkare i Malmö, och att han på vägen dit blivit så dålig, att man kört in till Petersborgs gård i Bunkeflo socken, där han dragit sin sista suck. Petersborg var sedan 1751 fideikommiss i släkten Bager och innehas f.n. av den nionde generationen.

Petersborg brukar betecknas som Sveriges minsta jordbruksfideikommiss, 93 har. Det innehades år 1800 av handlanden

Peter Bager (1744–1808). Enligt kyrkoböckerna i S:t Petri församling i Malmö begrovs Borgqvist den 2/1 1801 på församlingens kyrkogård, men gravan finns icke längre kvar. Förutom i de andra klockorna ringde man även i Knutsklockan. Detta betyder enligt uppgift, att han var medlem av Knutsgillet i Malmö. Han återfinnes dock icke i dess matrikel, men den hade börjat föras endast några år tidigare, varför han kan ha blivit medlem dessförinnan. Borgqvist hade bostad i egen fastighet, nr 446 och 447, som låg i stadsdelen Väster i hörnet av Hyre- och Gräbrödersgatorna i Malmö. Bouppteckning efter honom förrättades den 12/1 1801. Han hade tydligen blivit förmögen på gästgiveriet och sina många uppdrag, ty tillgångarna omfattade bl.a. guld, silver, koppar, ovannämnda fastigheter, taxerade till 600 riksdaler, och utestående fordringar på 500 riksdaler eller sammanlagt 1.440 riksdaler. Skulderna uppgick till 1.136 riksdaler och behållningen till 304 riksdaler, vilket torde ha varit mycket för den tiden. Arvingar var hustrun och fyra barn.

Vad angår den lagstiftning som Borgqvist hade att tillämpa vid sitt tjänsteärende i Hököpinge, så hade den svenska brännvinslagstiftningen ändrats flera gånger under 1700-talet. Det hade sålunda förekommit husbehovsbränning mot erläggande av skatt, kronobrännerier och arrendebrännerier. Den senaste reformen var år 1800, och därefter hade alla jordägare på landet rätt till husbehovsbränning, där pannans storlek stod i proportion till innehavet av jord. Skatt för bränningen skulle betalas i spannmål.

Vad angår rättegången om Borgqvists död, så skedde denna vid Oxie häradsrätt. Oxie, Skytts och Vemmenhögs härader utgjorde sedan 1691 en domsaga

med tingsställe i Klörup, men rannsakingarna i detta mål hölls på rådhuset i Malmö, förmodligen därför att de åtalade var häktade. Av häradsrättens urtima dombok på landsarkivet i Lund framgår, att den första rättegångsdagen var den 9/1 1801. Enligt dåtida förfarande i brottmål var rättegången samtidigt en förundersökning under domstolens ledning. Målet behandlades under elva rättegångsdagar och avslutades den 2/3 1801, då domen meddelades. Ordförande var ordinarie häradshövdingen Martin Rudolf Rydberg, som innehade detta ämbete från 1793 till sin död 1829. Åklagare var dels kronofogden Anders Gabriel Krook, dels vice häradshövdingen Trägårdh. Åtalade var sju personer, samtliga häktade för dråp på Borgqvist. Dessa var åboarna Per Persson, Jöns Persson på nr 10, Jöns Persson på nr 30 och Ola Jeppson, drängarna Nils Andersson och Lars Nilsson samt undantagsmannen Per Nilsson, samtliga från Hököpinge och bärare av goda skånska namn. Av domboken framgår, att Borgqvist, troligen på grund av bristen på polispersonal på landsbygden, haft med sig till Hököpinge en patrull från Hornska husarregementet, bestående av en korpral och tre husarer, vartill tillstånd måste ha meddelats av befäl från regementet. Detta hette från början Blå husarregementet, men benämndes som ofta vid denna tid efter regementschefen. Denne var 1798–1801 översten Samuel Henrik Horn af Rantzien (1739–1815). Regementet omdöptes senare till Kronprinsens Husarregemente, K 7. Det indrogs genom 1925 års försvarsbeslut, vilket verkställdes 1928. Namnet kvarlever dock i form av ett stort hus i Malmö, där dess kaserer tidigare låg. Det framgår vidare, att Borgqvist skolat förrätta visitation hos nämndemannen Anders

Skånsk brännvinsapparat. Kulturen, Lund. Foto Lars Westrup, Kulturen.

Olssons änka, som icke namngavs, på ett hemman i Hököpinge, vars nummer jag ej heller kunnat finna. Troligen gällde det antingen misstanke att hon hade för stor panna, brände för stor kvantitet eller inte betalade skatt. I varje fall blev det bråk, en folkmassa samlades och grep till våldsamheter mot Borgqvist och husarpatrullen. Han sände då en husar med begäran om hjälp till den dåvarande länsmannen i Oxie härads Västra distrikt, Olof Ahlström (1746–18?). Denne hördes som vittne under rättegången, där det framgick, att han tydligen varit mycket ovillig att ingripa. Han uppgav emellertid, att folkhoppen varit så våldsamma att han inte kunnat åstadkomma något. Ahlström

blev senare, den 3/6 1801, avsatt från sin tjänst, då han ansågs icke ha vid tillfället ifråga ha »förhållit sig på ett sätt, som en om lagarnas helgd och handhavande nitisk kronobetjänt ägnar och anstår». Han blev senare exekutionsförvaltare i Malmö.

En av husarerna blev också svårt sårad vid tillfället. Härom fördes en rättegång vid krigsrätt, men handlingarna därom har jag inte genomgått, då de förvaras på Krigsarkivet i Stockholm.

Det framgick, att folkmassan jagat Borgqvist längs en utfartsväg från byn och misshandlat honom svårt. Han dog ju senare samma dag. Vid andra rättegångstillfället, den 10/1, ingav åklagaren som

bevisning ett utlåtande över en obduktion, som utförts av med. dr. Gottfrid Beijer, som var regimentsläkare vid Wendes Artilleriregemente och stadsfältskär i Malmö. Han levde 1772–1816 och tillhörde den kända Malmösläkten Beijer. Av utlåtandet framgick, att Borgqvists kropp föredde en mängd yttre skador, tydligen efter slag, men inga efter hugg eller stick. Vid öppningen av kroppen fanns det däremot inga inre skador, som utsade dödsorsaken, och följaktligen kunde Beijer icke ange denna.

Vid rättegången hördes ett mycket stort antal vittnen. Uppgifterna var mycket svävande och motstridiga, och de åtalade skyllde på varandra. Alla var emellertid ense om att lägga huvudansvaret på drängen Ola Larsson från Tygelsjö, son till nämndemannen Lars Olsson där, som suttit med vid första rättegångstillfället men tydligen sedan ansågs eller

ansåg sig jävig. Larsson hade den 31/12 på kvällen rymt från orten och kunde sedan inte anträffas. Han misstänktes befinna sig i Danmark.

När rättegången avslutades, dömdes de sju åtalade att jämlikt MB (Missgärningsbalken) 18:9 och 23:3 för våld mot tjänsteman böta vardera 100 riksdaler samt stånda uppenbar kyrkoplikt. De skulle omedelbart avföras till slottsfängelset i Malmö. På grund av innehållet i obduktionsutlåtandet, där kausaliteten ju brast, kunde de alltså inte dömas för dråp. Ola Larsson förklarades fredlös jämlikt MB 26:5. Då Anders Olssons änka icke varit åtalad för olovlig brännvinsbränning, kunde hon ej fällas till ansvar. Husförhörslängderna för Hököpinge finns först i behåll fr.o.m. 1813, varför jag inte kunnat få fram närmare uppgifter om de dömda.

Markhistoria och kulturlandskap i Baldringe socken

Av Per Lagerås

Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds Universitet

I denna artikel visas hur pollenanalys kan användas i bebyggelse- och vegetationshistoriska undersökningar. Metoden presenteras, och resultaten från en undersökning av ett område i Baldringe socken jämförs med de arkeologiska och skriftliga källornas vittnesbörd.

Inledning

Inom det nyligen avslutade Ystadsprojektet studerades kulturlandskapets historia kring Ystad i sydligaste Skåne (Berglund 1991a). Området delades in i en kustslätt, ett yttre backlandskap och ett inre backlandskap (fig. 1), och resultaten visar bland annat att det inre backlandskapet har varit ett marginalområde till de mer kustnära områdena under brons- och järnålder.

Under yngre bronsålder var kustslätten och delar av det yttre backlandskapet bebodda, och dominerades av betesmark, äng, åker och en del skottskog. Det inre backlandskapet dominerades troligen av skog, som säsongvis utnyttjades för skogsbyte (Berglund 1991b).

Under äldre och början av yngre järnålder blev bebyggelsen än mer koncentrerad till kustslätten. Betesmarker, åker och annan öppen mark i det yttre backlandskapet övergavs och växte igen. Skogsbetet i de inre delarna antas också ha minskat (Berglund 1991c). Den första permanenta bebyggelsen, med marken indelad i inmark och utmark, uppträdde vid samma tid (Berglund 1991c, Regnéll 1991, Tesch 1991). Först under vikingatiden expanderade det öppna byland-

skapet norrut, och områden, som övergivits under äldre järnålder, togs åter i bruk.

Dessa resultat grundas på arkeologiskt källmaterial i kombination med pollenanalyser. Brist på lokala pollenanalyser i det inre backlandskapet gör dock tolkningen av marknyttjandet i detta område hypotetisk, speciellt för yngre bronsålder och äldre järnålder.

I denna undersökning används lokal pollenanalys som ett komplement till arkeologiska och historiska källor för att belysa Baldringe sockens bebyggelse- och landskapshistoria under de senaste 3500 åren. Baldringe socken ligger enligt ovanstående indelning i det inre backlandskapet (fig. 1).

En viktig frågeställning som belyses är om den vikingatida bebyggelsen i ett marginalområde som Baldringe socken verkligen innebar en nykolonisering, eller om den kan ha haft kontinuitet längre tillbaks under järnåldern.

Prover för pollenanalys har tagits i Skogshejdans naturreservat, mitt i Baldringe socken (fig. 2 och 5). Området utgör en rest av de betesmarker, som förelaga skiftet karakteriserade Baldrigens utmarker, och är idag skyddat som natur-

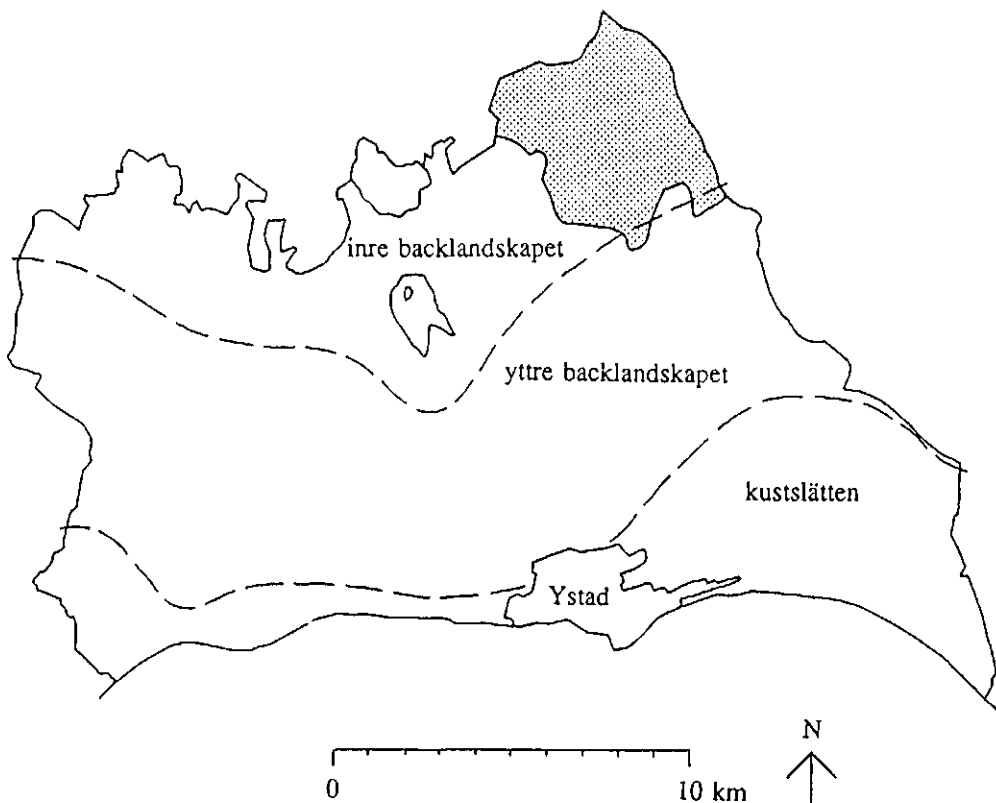

Fig. 1. Området kring Ystad och den zonindelning som använts inom Ystadsprojektet. Rastrerad yta = Baldringe socken. Efter Berglund (1991 a).

reservat. Pollenanalysen belyser bland annat hur lång kontinuitet dessa betesmarker har bakåt i tiden. Tyngdpunkten har lagts på den arkeologiska och historiska tillämpningen av resultaten, och för närmare redovisning av vegetationshistoria och metodik hänvisas till Lagerås (1991).

Skriftliga källor

De äldsta skriftliga uppgifter som finns angående Baldringe är två brev från 1256. I breven, som gäller en donation till kyrkan i Lund, nämns en herr Niels från Baldringe. De äldsta beläggen för Baldringetorps existens gäller också en dona-

tion och är från 1326 (Billberg 1989). I övrigt är de medeltida uppgifterna knappa, men det verkar som om större delen av Baldringe socken övergick i kyrkans ägo under medeltidens lopp (Skansjö *et al.* 1989).

I Palteboken från 1514 ges uppgifter om antalet gårdar i socknen. Baldringe hade då 16 gårdar, av vilka en var huvudgård, och Baldringetorp hade 17 gårdar. Dessutom fanns en ensamgård vid namn Svartskylle och en mölla (Billberg 1989).

I och med reformationen tog kronan över kyrkans gods. 1611 övergick sedan Baldringe socken från kronan till frälse genom Joachim Byllow. Denne anlade en ny huvudgård i Baldringe. Den tidigare

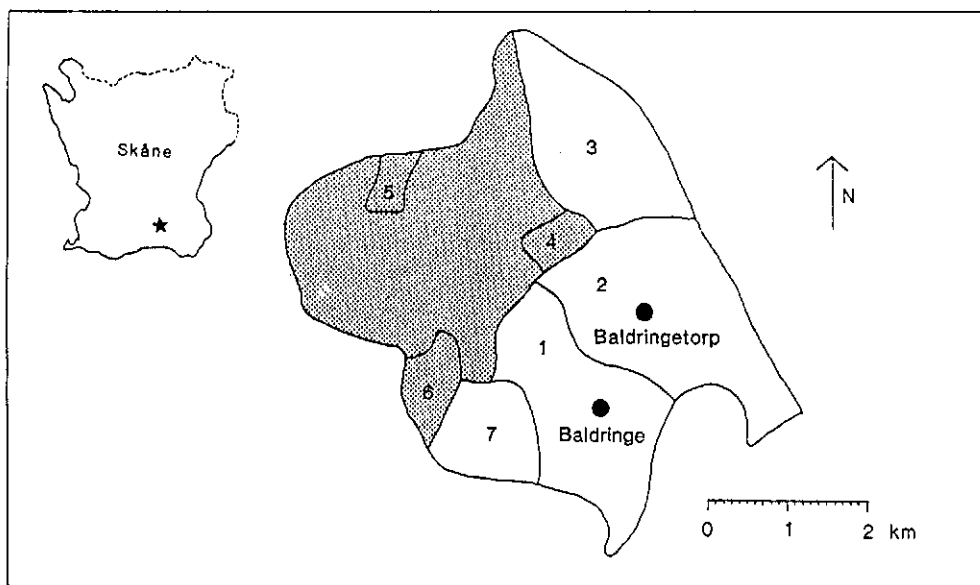

Fig. 2. Karta över Baldringe socken, grundad på uppgifter från 1700- och 1800-talet. Rastrerat område = Baldringe utmark. 1=Baldringe inmark, 2=Baldringetorp inmark, 3=Nyvångskogen, 4=Skogshejdan, 5=Getryggsområdet, 6=Oxhagen och 7=Baldringe ängar. Efter Emanuelsson (1984).

huvudgården, som omnämns i Palteboken från 1514, kan ha förlorat sin status under reformationen (Skansjö *et al.* 1989).

Först i och med Landeboken från 1569 får man intressant information om den geografiska strukturen och marknyttjandet. Baldringe hade då tre vångar som hette Østre, Westre och Norre wongh och som dominerades av åkerjord, samt två andra områden, som framför allt gav hö (Emanuelsson 1984).

Norr om dessa inägor låg Baldringes utmark, vilken under tidig medeltid utgjorde den östligaste delen av ett stort utmarkskomplex. Detta sträckte sig från Baldringe socken västerut och hängde samman med Romeleåsens utmarksområde. På utmarken drev angränsande byar sina djur på bete, och där samlade man bränsle och virke. Detta långsträckta utmarksområde hade också en viktig

funktion som kommunikationsled (Olsson 1989).

I östra delen av Baldringes utmark låg det område som idag heter Skogshejdan (fig. 2 och 5). Det gränsade mot inmarken och låg c:a 2,5 km från Baldringe och c:a 1,5 km från Baldringetorp. I skriftliga källor framställs Skogshejdan ofta som utmark till Baldringe, men med stor sannolikhet har även Baldringetorp haft tillgång till området.

Den bokskog som dominerade utmarken under medeltiden avverkades troligen under de följande seklerna för att nå ett minimum kring 1800. Då utsattes så gott som hela utmarken för omfattande bete. Baldringe socken hade kring 1810 c:a 800 betesdjur, och betestrycket bör ha varit mycket hårt (Emanuelsson 1984).

I slutet av 1800-talet dränerades största delen av Baldringes utmark, och betes-

marker lades om till åkermark. Skogshejdan, som fortsatte att utnyttjas som betesmark, hade en hedartad vegetation med enebuskar (*Juniperus communis*). Genom buskröjningar och konstgödsling under 1900-talet försvann sedan enen, och det hedartade fältskiktet ersattes av gödselgynnade arter som t.ex. maskros (*Taraxacum sp.*) och smörblomma (*Ranunculus sp.*) (Andersson & Forsström 1971, Emanuelsson 1984).

Arkeologiska källor

Då det 1944 utfördes grundgrävningar på Baldringe gård, påträffades en vikingatida silverskatt. Skatten dominerades av halvbrakteater från Hedeby samt arabiska och germanska mynt. Dessutom innehöll den ett engelskt Etelred-mynt. Det sistnämnda visar att skatten nedlagts efter år 978, då Etelred blev kung, och troligen före 990-talet, då mängden engelska mynt ökade i Skandinavien (Billberg 1989).

I Baldringe finns även en runsten från vikingatiden. Den påträffades inmurad i kyrkogårdsmuren men är idag uppställd på kyrkogården (fig. 3). Texten lyder: Thorgisl satte dessa kummel efter sin fader Tomme den spåkunnige, Fröds son, en mycket välboren thegn. Stenen dateras till 1000–1050 (Skansjö *et al.* 1989). Tillsammans med silverskatten visar runstenen att bebyggelse funnits på platsen under sen vikingatid.

Inom Ystadsprojektets delprojekt »Bebyggelseutveckling, produktion och social organisation under medeltiden» (Andersson & Anglert 1989), utfördes 1983 och 1984 arkeologiska utgrävningar i Baldringe och Baldringetorp. Målet med utgrävningarna var bl.a. att datera den äldsta bebyggelsen i respektive byområde.

Fig. 3. Runstenen i Baldringe. Daterad till tiden 1000–1050.

Undersökningarna gav för Baldringe en äldsta datering till sent 900-tal, och för Baldringetorp 1000-tal (Billberg 1989). En bebyggelsefixering i Baldringe under 900-talet anses klarlagd, men Billberg påpekar att undersökningarna bara har berört huvudgårdsområdet och att äldre bebyggelse mycket väl kan ha funnits på andra ställen inom Baldringe socken.

Etablerandet av torpbebyggelsen Baldringetorp ska troligen ses som en utflyttning från Baldringe och sättas i samband med en befolkningsökning i socknen under vikingatid och tidig medeltid. Om utflyttningen orsakats av en befolkningsökning eller som en sekundär effekt gett möjlighet till en befolkningsökning, är dock oklart.

Slutligen bör nämnas de vallrester, som finns i Oxhagen och Getryggarna (fig. 2) (Emanuelsson 1984, Emanuelsson *et al.* 1985). De har inte undersökts närmare, men uppfattas allmänt som fornåkrar, möjligen från järnåldern. Sökande efter äldre järnåldersbebyggelse i socknen bör först och främst koncentreras till dessa områden.

Pollenanalys som metod

Många växter, framför allt träd, sprider stora mängder pollen under blomningen. Pollen från olika arter blandas i luften och faller så småningom till marken, där de bryts ned av bakterier. De pollen som faller ned i sjöar eller torvmarker, där syrebrist hindrar nedbrytningen, har dock stora möjligheter att bevaras. I sådan miljö bildas med tidens gång lager på lager av ofullständigt nedbrutet organiskt material, där varje lager representerar en viss tid.

När en lagerföljd har provtagits och önskat organiskt material lösts bort med olika syror, kan man i mikroskop bestämma de olika pollenkornen till familj, släkte och ibland art. Den procentuella andelen av olika pollentyper i ett visst lager återspeglar vegetationens sammansättning under motsvarande tid. Dessa lagerföljder utgör därmed ett vegetationshistoriskt arkiv.

Pollenanalys som metod för vegetationshistoriska undersökningar introducerades av Lennart von Post på 1910-talet (von Post 1918). Sedan dess har den varit den bästa och mest använda metoden för studier av vegetationens förändringar under de senaste 10 000 åren. Eftersom vegetationen i sin tur återspeglar klimathållanden, jordmån, markutnyttjande m.m., är pollenanalys också ett viktigt

redskap inom paleoklimatologi och arkeologi.

Som framgår av ovanstående lämpar sig pollenanalys för studier av långa tidsperioder på en lokal. Detta skiljer den från t.ex. arkeologin, där rumslig utbredning ofta är lättare att studera än utbredning i tiden. Metoden har också den fördelen att den registrerar alla tidsperioder med samma noggrannhet, även de där arkeologiskt fyndmaterial saknas.

Då pollenanalys används för att belysa markutnyttjandet i ett område, såsom i denna undersökning, görs detta ofta i termer av expansionsfaser kontra stagnations- och regressionsfaser (t.ex. Berglund 1969). Man får därmed en bild av hur mängden betesmark och åker ökat och minskat under tidens gång. Det är däremot svårt att i absoluta mått säga hur stor yta som upptagits av betesmark respektive åker.

Metodik

I ett alkärr i västra delen av Skogshejdan provtogs en 133 cm tjock lagerföljd av lövkärrtorv för pollenanalys. ¹⁴C-datering visar att denna i tid motsvarar ungefär de senaste 3 500 åren.

I fig. 4 presenteras ett komprimerat pollendiagram, där några av de identifierade pollentyperna grupperats efter de marktyper de förväntas representera. Ett fullständigt diagram över samma lagerföljd finns presenterat i Lagerås (1991).

Alkärrrets ringa storlek gör att pollendiagrammet, och därmed tolkningen av vegetationsutvecklingen, har en mycket begränsad geografisk giltighet. En fördel med detta är att man kan begränsa sig till de två närliggande byarna Baldringe och Baldringetorp, när man söker skriftliga och arkeologiska fakta som är relevanta.

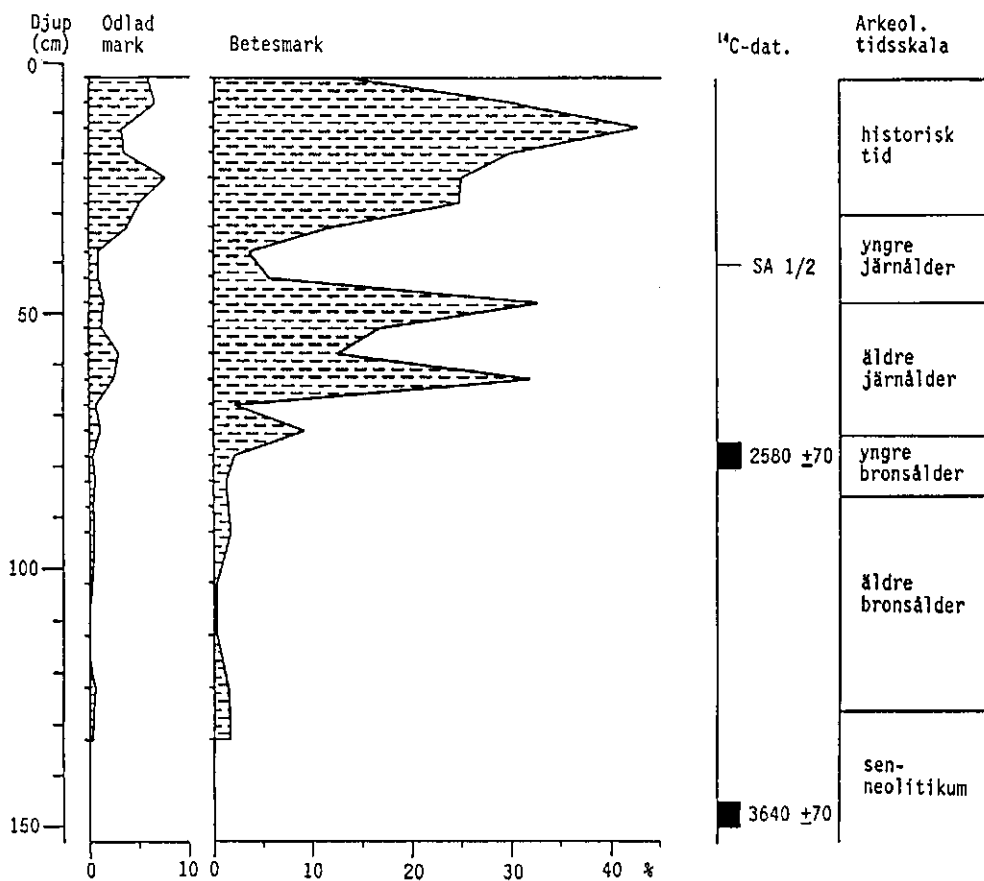

Fig. 4. Förenklat pollendiagram från Skogshejdan. Kulturmarksindikerande pollentyper har grupperats efter den marktyp de representerar, och anges som procent av den totala pollensumman. De pollentyper som ingår i kurvan för odlad mark är: Poaceae >40 μm obest. (obestämda sädeslag), *Secale* (råg), *Artemisia* (gråbo/malört) och *Chenopodiaceae* (mållväxter). I betesmarkskurvan ingår: *Juniperus* (en), *Calluna* (ljung), Poaceae <40 μm (vildgräs), *Cyperaceae* (halvgräs), *Plantago lanceolata* (svartkämpar), *Rumex acetosa/acetosella* (ängssyra/bergssyra), *Trifolium*-typ (klöver/lusern).

En nackdel är att korrelering och datering med de av Tage Nilsson (1935, 1964) definierade och ¹⁴C-daterade regionala pollenzongränserna försvåras. Endast en sådan gräns kan med säkerhet spåras i Skogshejdan-diagrammet. Det är grän-

sen SA1/SA2 som av Nilsson (1964) daterats till 1250 ± 85 ¹⁴C-år före nutid.

¹⁴C-datering har gjorts på två nivåer i lagerföljden från Skogshejdan (Fig. 4, Tab. 1). Kalibrering till kalenderår har gjorts enligt Stuiver & Reimer (1986).

Tabell 1. ¹⁴C-dateringar. Kalibrering enligt Stuiver och Reimer (1986).

Lab nr	Provdjup	¹⁴ C-ålder	Kalibrerad ålder
Lu-3237	75–80 cm	2580 ± 70 BP	2789–2672 BP = 839–722 f. Kr.
Lu-3238	145–150 cm	3640 ± 70 BP	4088–3874 BP = 2138–1924 f. Kr.

Vegetationsutveckling och mark- användning – resultat från pollenanalysen

Följande tolkning av pollendiagrammet gäller Skogshejdan och dess närmsta omgivning.

Under större delen av bronsåldern täcktes området av ekdominerad skog (*Quercus sp.*). Öppningarna i ekskogen blev dock fler under yngre bronsålder som ett resultat av människans röjningar. Förekomsten av ljung- och vildgräspollen visar att dessa röjda ytor användes som betesmarker.

Under äldre järnålder skedde en markant förändring av vegetationen. Stora delar av ekskogen ersattes av öppen betesmark, och en del mindre ytor av åker. Gråbo/malört (*Artemisia sp.*) förekom, kanske som ogräs i åkrarna, och i betesmarken växte gräs (*Poaceae*), ljung (*Calluna vulgaris*), svartkämpar (*Plantago lanceolata*), ängssyra/bergssyra (*Rumex acetosa/acetosella*) m.m. Här och var fanns dungar med framför allt ek och björk (*Betula sp.*). De nyinvandrade trädslagen bok (*Fagus sylvatica*) och

avenbok (*Carpinus betulus*) började etablera sig i området, men ännu i ringa antal.

Under yngre järnålder minskade mängden öppen betesmark, och stora hasselbuskage (*Corylus avellana*) växte upp på de övergivna betesmarkerna. En alternativ tolkning är att skottskogar för lövfodertäkt fick ökad betydelse.

Någon gång under vikingatid sker en kraftig expansion, med en ökning av både betesmark och åkermark. Bland sädeslagen ingick nu även råg (*Secale cereale*). Boken blev ett vanligt träd, medan eken gick tillbaka. Avenbok förekom allmänt, liksom hassel och björk.

Under medeltiden ökade mängden öppen mark något, men förhållandet mellan betesmark och åkermark verkar ha varit konstant.

I den översta delen av pollendiagrammet återspeglas de förhållanden som är kända från skriftliga källor. De stora betesmarkerna under 1700- och 1800-talet representeras av stora mängder en- och ljungpollen.

Fig. 5. Skogshejdans halvöppna beteslandskap är en rest av Baldringes utmarker.

Sammanfattning och diskussion

Den pollenanalytiska undersökningen visar att mindre betesmarker funnits i området under yngre bronsålder. Det styrker Ystadsprojektets hypotes att det inre backlandskapet vid denna tid utnyttjats för extensivt bete (Berglund 1991 b), och att bebyggelse och åkermark begränsats till de mer kustnära delarna.

Åkermarker har funnits i området från äldre järnålder och framåt. Då åkermarken förväntas ha legat i nära anslutning till bebyggelsen, kan man dra slutsatsen att bebyggelse – gård eller by – funnits i området från äldre järnålder, även om de äldsta arkeologiska beläggen för bebyggelse är från 900-talet (Billberg 1989). Detta resultat skiljer sig från den generella bild som framkommit inom Ystadsprojektet, d.v.s. att bebyggelsen under äldre och början av yngre järnålder varit koncentrerad till de kustnära områdena (Berglund 1991 b, Tesch 1991).

Nedgången av kulturmarksindikatorer, som syns i pollendiagrammet i början av yngre järnålder, beror på en kraftig igenväxning av hasselbuskage på betesmarkerna kring provtagningsplatsen. Detta kan vara ett resultat av en geografisk koncentration av markutnyttjandet, i samband med att ett mer fast bysamhälle börjar ta form, så som föreslås av bland andra Regnéll (1991).

Den visade förhistoriska kontinuiteten i markutnyttjandet i Baldringe socken behöver dock inte ha något direkt samband med den senare byn Baldringe. Men möjligheten finns att den under vikingatid etablerade maktkoncentrationen i Baldringe, som runstenen, silverskatten och den tidigt anlagda huvudgården är tecken på, grundats på en längre ägotradition i området. Intressant i sammanhanget är att ortnamn med efterleden -inge, som

Baldringe, av ortnamnsforskare anses ha slutat bildas före vikingatiden (Pamp 1983).

Pollenanalysen visar slutligen att betesmarker har funnits i och kring Skogshejdan från yngre bronsålder till nutid, dock med en viss igenväxning under yngre järnålder. Denna långa kontinuitet gäller bara betesmarkerna som landskapstyp och inte artsammansättningen i detalj. Den hedartade fältfloran, som dominerat under förhistorisk och större delen av historisk tid, har under det senaste århundradet ersatts av en rikare flora.

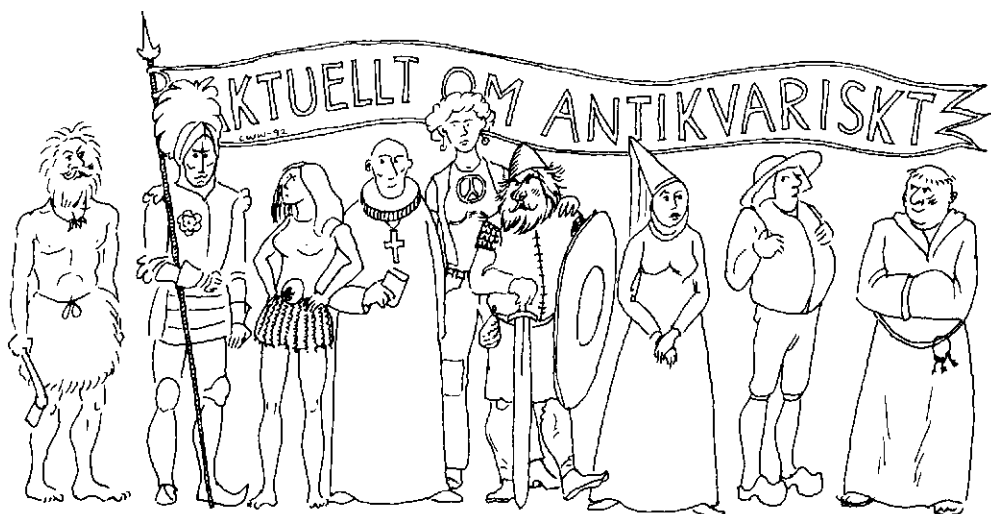
Ett stort tack till Björn Berglund, Joachim Regnéll och Magnus Thelaus, som bidragit med värdefulla synpunkter under arbetets gång.

Referenser

- Andersson, E. & Forsström, B. 1971. Vegetationen på Skogshejdan – Beskrivning och dokumentation. Meddelanden nr 9 från Forskargruppen för skötsel av naturreservat, Lund, 23 s.
- Andersson, H. & Anglert, M. (red.) 1989. By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 305 s.
- Berglund, B. E. 1969. Vegetation and human influence in South Scandinavia during Prehistoric time. – I: Berglund, B. E. (red.). Impact of man on the Scandinavian landscape during the Late Post-Glacial. – *Oikos Suppl.* 12, s. 9–28.
- Berglund, B. E. (red.) 1991 a. The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. – *Ecol. Bull.* 41, Köpenhamn, 495 s.
- Berglund, B. E. 1991 b. The Late Bronze Age landscape. Landscape, land use, and vegetation. – I: Berglund, B. E. (red.). The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. – *Ecol. Bull.* 41, Köpenhamn, s. 73.
- Berglund, B. E. 1991 c. The Roman Iron Age landscape. Landscape, land use, and vegetation. – I: Berglund, B. E. (red.). The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. – *Ecol. Bull.* 41, Köpenhamn, s. 78.

- Billberg, I. 1989. Inland – kustland. Bebyggelse och resursutnyttjande för två medeltida byar inom Ystadsområdet. – I: Andersson, H. & Anglert, M. (red.). By, huvudgård och kyrka. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 15–48.
- Emanuelsson, U. 1984. Vegetationskontinuitet inom fyra områden i Skåne under historisk tid. Stencil från Växtekologiska inst., Lunds Univ., 113 s.
- Emanuelsson, U., Bergendorff, C., Carlsson, B., Lewan, N. & Nordell, O. 1985. Det skånska kulturlandskapet. Signum, Lund.
- Lagerås, P. 1991. Kontinuitet i utnyttjandet av Baldringes utmarker. En pollenanalytisk studie i Skogshejdan, Skåne. Examensarbeten i geologi vid Lunds Univ. Nr. 33, 23 s.
- Nilsson, T. 1935. Die pollenanalytische Zonengliederung der spät- und postglazialen Bildungen Schonens. Geologiska Föreningens i Stockholm Förhandlingar. Bd 57. H. 3, s. 385–562.
- Nilsson, T. 1964. Standardpollendiagramme und C14-dateringen aus dem Ageröds mosse im mittleren Schonen. Lunds Universitets Årsskrift. N.F. Avd. 2. Bd 59. Nr 7. C.W.K. Gleerups, Lund, 52 s.
- Olsson, G. 1989. Odlingslandskapet i Ystadsområdet under medeltiden. Rekonstruktion av landskapstyper och vegetation kring tidigt 1300-tal. – I: Andersson, H. & Anglert, M. (red.). By, huvudgård och kyrka. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 51–55.
- Pamp, B. 1983. Ortnamn i Skåne. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- von Post, L. 1918. Skogsträdpollen i sydsvenska torvmosselagerföljder. Forh. ved 16. skand. naturforskermötet 1916, Kristiania, s. 433–465.
- Regnéll, J. 1991. The Krageholm area. Vegetation and landscape through time. – I: Berglund, B. E. (red.). The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. – Ecol. Bull. 41, Köpenhamn, s. 221–224.
- Skansjö, S., Riddersporre, M. & Rejnert, A. 1989. Huvudgårdarna i källmaterialet. – I: Andersson, H. & Anglert, M. (red.). By, huvudgård och kyrka. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 71–133.
- Stuiver, M. & Reimer, P. J. 1986. A Computer Program for Radiocarbon Age Calibration. Radiocarbon Vol. 28. No. 2B.
- Tesch, S. 1991. Tradition and change during the Bronze Age and Iron Age. Houses as archaeological sources for the study of changes in the cultural landscape. – I: Berglund, B. E. (red.). The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project. – Ecol. Bull. 41, Köpenhamn, s. 326–336.

Natursten i byggnader

Presentation av ett projekt inom Riksantikvarieämbetet

Allt oftare hör man att gamla byggnader skadas av luftföroreningar. Stenen vittrar och faller sönder, och ett stort kulturarv håller på att gå förlorat. Detta är ett internationellt problem. I flera länder håller man därför på med undersökningar och inventeringar av vad som kan och vad som bör göras. I Sverige har Riksantikvarieämbetets konserveringstekniska avdelning, RIK, sedan 1988 ett särskilt arbetsområde, Luftföroreningar och kulturmiljö. Syftet är att förhindra fortsatta skador på kulturminnen, vilket kräver kunskap om hur och varför skador uppstår. För att nå fram till detta görs specialundersökningar av olika slag, inventeringar av skador på olika objekt samt konserveringsåtgärder.

Efter en del provundersökningar har det visat sig att orsakerna till skador på natursten i byggnader är ytterst komplexa. Man måste ta hänsyn till många olika förhållanden, som till exempel bergarternas sammansättning, stenens

bearbetning och dess förankring i muren, byggnadstekniska förhållanden som vattenavrinning, fogbrukets beskaffenhet m.m. Byggnadernas ålder och förändringar är också viktiga att fastställa – t.ex. hur länge naturstenen har varit exponerad. Det finns numera många utredningar om luftföroreningar, men det krävs mera preciserade undersökningar i anslutning till de enskilda byggnaderna liksom kunskap om tidigare luftföroreningar. Dessutom måste man utveckla konserveringsmetoderna så att de passar för olika bergarter. Felaktiga behandlingsmetoder kan förvärra eller till och med orsaka skador, något som framför allt är tydligt efter vissa rengöringsmetoder. Innan vi kan gå till botten med dessa olika frågor, måste vi först skaffa oss en översikt över förhållandena. Vi vet t.ex. inte hur många byggnader med exponerad och bearbetad natursten som finns i landet, inte heller vilka bergarter som använts under olika perioder eller deras skadebild. Däremot vet vi att vissa bergarter vittrar mer än andra och att många bergarter endast använts under begränsad tid.

Mot denna bakgrund påbörjades som-

maren 1991 ett särskilt projekt inom RIK, *Natursten i byggnader*. Syftet är att få en översikt över vilka byggnader som är mest hotade, dvs. vilka som har de mest vittringsbenägna bergarterna och hur olika miljöfaktorer påverkar dem. För att nå fram till detta genomförs en riksomfattande inventering av de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna med exponerad och bearbetad natursten med inriktning på att fastställa förhållandet bergart-skador-ålder. Materialet skall kunna användas inom kultur- och miljövärden, både för omedelbara åtgärder och för framtida planering. Det skall också ligga till grund för fortsatta undersökningar av orsakerna till skadorna och utveckling av konserveringsmetoder. Utöver de omedelbara frågorna kring skadebilden kommer inventeringen att ge många olika infallsvinklar för vidare forskning kring hur natursten använts under olika tider.

För att det skall vara möjligt att utföra en sådan rikstäckande översikt inom en mycket begränsad tid utförs inventeringen av länsmuscerna eller i något fall av länsstyrelsen. Det är också nödvändigt att materialet samlas in på samma sätt och samtidigt i hela landet. Malmöhus län har därför varit ett testområde för utveckling av inventeringsmetoden. Den antikvariska inventeringen följs av en geologisk bergartsbestämning för att kunna fastställa vilka typer av bergarter som använts i olika perioder och varifrån de hämtats. Materialet överförs därefter till ett centralt dataregister, som kommer att finnas på Riksantikvarieämbetet. Inventeringsblanketterna skall förvaras på läns museerna.

Resultatet av inventeringen kommer att publiceras i regionala rapporter i en serie kallad *Natursten i byggnader*. Skåne-

länen kommer att presenteras i en gemensam rapport. Den första rapporten i serien behandlar stenbyggande, stembearbetning och stenkonservering i historisk och teknisk belysning samt ger en bakgrund till projektet. Detta första häfte, *Teknik och historia*, är just nu under tryckning och förväntas komma ut efter årsskiftet 1992-93. Samtidigt pågår arbete med ett andra häfte, *Skadebildatlas*, som kommer att redovisa olika skador på sten. Därefter kommer de olika regionala rapporterna, och hela projektet skall avslutas med en sammanfattande rapport under 1994 - förhoppningsvis.

I skrivande stund har ungefär hälften av landet inventerats (inkl. Skånelänen). Samtidigt pågår databehandling som skall ligga till grund för rapporterna. Preliminärt beräknas fältinventeringen vara avslutad i hela landet under 1993.

Inventeringen i Skånelänen har koncentrerats till byggnaderna i städerna och till kyrkorna, slotten och herrgårdarna på landsbygden från tiden 1050-tal till 1940. Det kan dock finnas en del brister i inventeringen, något som kan kompletteras efter hand. Inventeringen i Kristianstads län har utförts av Hans Åström, Länsmuscet i Kristianstad. Själv har jag i samarbete med olika museer inventerat Malmöhus län. Den geologiska bergartsbestämningen har för Skåne gjorts av Ulf Sivhed och Mikael Erlström, Sveriges Geologiska Undersökning, Lund. För eventuella frågor hänvisas till RIK:s stenenhet, Riksantikvarieämbetet.

Om Riksantikvarieämbetets undersökningar inom Luftföroreningar och kulturmiljö finns att läsa i:

Air Pollution and the Swedish Heritage Progress 1988-1991, editor Jan Gullman. *Konserveringstekniska studier, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Rapport, RIK 6.*

Barbro Sundnér

Den 21 mars 1993 startar över hela Sverige en mängd utställningar och andra aktiviteter på temat »den svenska historien». Det är de svenska museerna som på detta sätt vill slå ett slag mot den historielöshet som nog trots allt finns i breda lager – dock ej bland Ales läsare. Satsningen på den svenska historien är naturligtvis ett i allo lovligt projekt, men ett problem ligger redan i själva titeln. På det territorium som idag är Sverige finns det inte en svensk historia, då stora delar av landet inte varit en del av Sverige mera än drygt trehundra år. Förutom Skåne, Halland och Blekinge gäller det också Gotland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen, alla delar av det gamla dansk-norska riket sedan urminnes tider. Den historiska framställningen måste således kompletteras, om den inte skall bli helt missvisande. Gestalter som Gustaf Vasa och Gustaf II Adolf i all ära men deras roll i Skånes, Hallands och Blekinges historia var närmast fiendens! Historiska och Nordiska museerna i Stockholm har producerat en stor utställning »Den svenska historien». Den finns också i en förkortad version, den s.k. »Rikslikaren», vilken kommer att visas i varje län. I dessa utställningar finns av naturliga skäl inget om den skånska, halländska eller blekingiska historien före 1645 respektive 1658.

Med anledning av detta har ett projekt tagit form med deltagande från de skånska museerna, läns- och landsantikvarierna i Skånelänen samt Landsarkivet och Lunds universitet, där målet är att berätta något från den skånska historien före och närmast efter övergången till Sverige. Som ett led i detta har en vandringsutställning tagits fram, som skall turnera i de skånska kommunerna under

året med ett exemplar av utställningen i vardera länet. Tanken är att utställningen skall kompletteras med lokalt material från de kommuner där den visas. Utställningen berättar om några viktiga drag och händelser ur Skånes historia från senmedeltiden och fram till 1719 då man betraktade försvenskningen av Skåne som i stort avslutad och införde normal länsförvaltning med de nuvarande Malmöhus och Kristianstads län. Till utställningen hör en liten katalog med fördjupningstext och litteraturtips för den som vill läsa vidare.

Länsstyrelserna kommer vidare att tillsammans ge ut en vägvisning till ett fyrtiotal historiska platser i Skåne som anknyter till utställningen så att man på ort och ställe kan uppleva historien berättad i landskapet.

Museerna i Skåne, Halland och Blekinge kommer även att ha egna utställningar med olika teman;

På *Malmö museum* öppnas utställningen »Spelet om Skåne» den 21 mars, och där kan man följa utvecklingen under Skånes första decennier som en del av det svenska riket. Bl.a. kommer man att kunna beskåda fredsdokumentet från Roskilde i original (det danska exemplaret). Museet kommer också att anordna en föreläsningsserie samt ge ut en bok med uppsatser kring temat »Kampen om Skåne». Här kommer också »Rikslikaren» att visas.

På *Länsmuseet i Kristianstad* öppnar utställningen »Snapphanar» med en skildring av det för landskapet så förödande Skånska kriget 1676–1679, ett krig då många kom i kläm mellan en ny och en gammal överhet. Museet ordnar också en föreläsningsserie i anslutning till utställningen. Även här visas »Rikslikaren».

På *Kulturen i Lund* inviges den 21 mars en basutställning om »Lund efter 1658» visande stadens historia.

På *Helsingborgs museum* visas mellan maj och oktober utställningen »Helsingborg ockuperad stad, livet i en krigshärjad stad under 1600-talet». Under våren och hösten ordnas även här föreläsningsserier.

På *Hallands läns museum* i Halmstad inviges den 21 mars en nybyggd basutställning om den förhistoriska tiden i Halland. Under perioden 12 september till 31

oktober visas utställningen »Den danska historien i Halland».

På *Blekinge museum* i Karlskrona kommer »Rikslikaren» att finnas, kompletterad med material om vad som hände i Blekinge. Även här ordnas en föreläsningsserie.

Detta är endast ett axplock av vad som kommer att äga rum under »historieåret» 1993 och Ale får säkert anledning att återkomma till ämnet.

Göran Larsson

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

Brev och manus till redaktionen adresseras till redaktören, arkivarie Bengt Danielson, Landsarkivet, Box 2016, 22002 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 1992, 100 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, arkivarie Göran Larsson, Landsarkivet, Box 2016, 22002 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., landsarkivarie Anna-Christina Ulfspärre, Lund, v.ordf., arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, sekr., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., arkivarie Göran Larsson, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, professor Björn Berglund, Lund, arkivarie Bengt Danielson, Lund, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, högskolelektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdis Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelöv, docent Nils Lewan, Lund, länsmuseumchef Monika Minnhagen-Alvsten, Kristianstad, länsmuseumchef Bengt-Arne Person, Varberg, länsantikvarie Björn Petersen, Halmstad, docent Anders Salomonsson, Lund, docent Sten Skansjö, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

